

Соколёнок

3/2015

май - июнь

Къарчыгъа

РЕСПУБЛИКАНЫ ЯШЛАР УЧУН ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЖУРНАЛЫ

Ўырчы Қъзакъ – тјюгенмеслик атында!

**Тјюгенмеслик ат, хат къойгъан халкъыма –
КЪАЗАКЪ! – десем, Таргъу тавум чалкъына.
Тизден чёгюп сужда къылар оърюм – ОЛ!
Талайымда тахлы, тажлы тёрюм – ОЛ!**

Шейит – Ханум Алишева.

Абузакыу Батыров

Ормандагы жанлардан Магьамматгья кагъыз

Ормандагы тереклер,
Тегенеклер, уьлкюлер.
Магьамматгья салам дей
Къоянлар ва тюлкюлер.

Къакъмалар къакъыллады,
Къаргъалар: «Къа-къакъ»! – деди,
Савусгъанлар да сарнап:
«Къабургъабыз акъ», – деди,
«Магьаммат нечик яшдыр,
Шогъар яхшы бакъ», – деди.

Бёденелер ёргъалап,
Торгъайлар ёртуп гетди,
Орманлыкъдагы жанлар,
Къушлар, тюрлю гъайванлар
Гъариси Магьамматгья
Тюрлю ёравлар этди.

Узун-узон къулакълы,
Алдагы къысгъа аякълы,
Акъ тюсю къылый гёзлю
Къоян башлады сёзю.

– Къоянлар Магьамматгья,
Охуп билимли болуп,
Оьрлюкге етсин, – дейбиз.

Анасына тынгласын,
Айтгъан затны англасын,
Халкълагъа кёп пайдалы
Саниятны тангласын.

Оьзюнден гиччилени
Хатирине тиймесин,
Туфлисин, ботинкасын
Гётек басып гиймесин.

Уллу айтгъанны этсин,
Гичиге сёз къайтмасын,
Китабын, оюнчагъын,
Нас этмесин, атмасын,
Тюлкю, бёрю, чагъанлар,
Нече - нечесе жанлар
Шонда сёйлеп алдылар.
Аювну гёргенден сонг,
Пысып - тынып къалдылар.

Чайкъала, лавлай туруп
Аюв еринден турду,
Лакъыр башлама сююп,
Жанлагъа башын бурду:

— Магъаммат бек англавлу
Оъсюп гелеген бир яш,
Ёнкюмесе, болажакъ
Халкъына яхшы ёлдаш.

Мен тилеймен шо яшгъа
Салам айтыгъыз бизден,
Огъар салам йиберме
Гъасирет эдик тезден.

Айтыгъыз, о орамдан,
Тарыкъсыз айланмасын,
Ёлдаш деп яман - яман
Яшлагъа байланмасын.

Биз, ормандагъы жанлар,
Огъар оърлюк ёрайбыз,
Бизин якълагъа чыкъса,
Къонакъ этме къарайбыз.

Гюзде ормангъа гелсе,
Гъармут, гертме, чум ашар,
Тынглавлу болуп оъссе,
Билсин ол: яхшы яшар.

Сыйырткъыгъчлар, бюлбюллер,
Магъамматгъа йыр айтар,
Орман агъачны гезеп,
Яхшы йыбанып къайтар.

Язда сыйырткъыгъчлагъа
Турмагъа уя этсин,
Пайдалы къушлар булан
Дослугъу артып гетсин.

Амма чарчымлы болса,
Къабул этмесбиз ону,
Ангатмакъны тилейбиз
Магъамматгъа биз шону.

Эртенлер зарядканы
Янгылмай эте турсун,
Гъалиденокъ вакътисин
Низамлы этип къурсун.

Аюв айтагъан сёзню
Арив гёре бары да.
Мени йиберип мунда
Оъзлер къалды ариде.

Айтдылар: Магъамматдан
Англавлу яш болажакъ
Гъар гюн дарсын уйренип,
Терен билим алажакъ.

КЪОНГУР ТЮСЛЮ КЪОЧЧАКЪ

Ибрагъим Хачав Ибрагъимов

Бу ёммакъ тюгюл, яшлар, яшавда герти болгъан зат. Шагъарны орта-сында бир уллу бина бар. Бинаны тубюнде подвал бар. Гюнлерден бир гюн, къурдаш, шо подвалны мююшюнден ит гъаплайгъан аваз чыгъа башлады. Бир гюн гъаплай, эки гюн гъаплай, уьч, дёрт гюн.

— Гъав, гъав! Вая! Магъа тувуп къалгъан хадиргюн, магъа болуп къалгъан хайыр - яхшылыкъ.

Амма не тамаша, итни тавушу гюнден-гюн гъалекли, къара къувунлу болуп бара. Ахырда ачыкъ болду. Аламуш деген итни гъуя - гъарайы экен.

Адамлар да, итлер де олай да, булай да оьте. Аламушда буланы бир хапары да, бир къулагъы да ёкъ. Аламуш буса гъар оьтеген - барагъангъа, тувра оьзюне гъужум этеген йимик, къарышып, илинип къала. — Гъав-в-в! Вёре, мунда гелмесин! Абатынгны да алма, гёзюнгню де къаратма! Чайнарман, ашарман, яба-гъынгны чачарман!

Гъали, къурдаш, оьтүп бара шо арадан Акътери деген бир ит. Яшланы бирлери ярамас деген затны этмеге бек гъавас бола чы.

Итлени бирлери де боладыр шолай.

Итлени лап шо тайпасындан — Акътери.

Акътери токътады. Бурулуп Аламушгъа къарады. Гъейлер не жибин хапгъан экен шу Аламушну деп сорайгъан йимик эди. Астаракъ ону уьстюне багъып тербенди.

— Гъав, гъав! Гелме, гет, ёюл! Мунда гелме ярамай! Мунда уллу хазна бар! Мунда алтын, алмаслар!

— Гъав? Гъав-гъав? — деп, сорав этди

Акътери. — Не иш бар? Негер ярыласан мунчакъы? Ненг бар онда яшыргъан?

Ахырда, къурдаш, шулай болуп чыгъа иш.

Шо подвалны мююшюнде бир тёлечик болгъан.

Она шо тёлечикде уя этген, балалар къозлагъан экен Аламуш.

Балаланы бири акъ, бири къара, бириси ала. Лап оьзю Аламуш. Гертилей де, бир алапат домпулав затлар.

Тангаласында Акътери не этди дегин.

Оьзюню артына уьч, дёрт саякъ ит де тагъып, елдей болуп етип гелди. Акътериден де эдепсиз затлар экен. Бири о яндан, бири бу яндан чаба. Юлдуруп уягъа гирип гетме къарай.

Аламуш десенг, таза шайтанлы даражагъа етген. Гъаплай, тиш ура, улуй.

— Гъав-гъав! Оьлермен, кьоймас-ман! Гелмегиз, гелмегиз, гелмегиз!

Ит къавумну бирлери уялгъан, утангъан йимик болуп токътай.

— Гъав-гъав, гъей дели! Аста кьой башынгны, чачынгны юлкъма. Ашай-бызмы сени аявуларынгны. Къара-ма ярай чы, — дей Акътери.

Муна бугюн Аламушгъа айрокъда къыйынлы болду.

Вая, не тайпасы да бола экен итле-ни! Тюрлю - тюрлю жынслар. Эшек чакъты, харбуз чакъты, юмурукъ чакъты. Аллагъисен, ажыр-нажыр. Акътери булан бирче башына туюшуп Къарате-ри де бара. Къаратери эркек ит, кьо-чулукъ этип уйренген затгъа ошай.

Мурат недир десегиз, теберип — тюр-тюп Аламушну да, уясына гирип уруп-сюрюп айланмакъ, орнун-ожагъын сувутмакъ. Гъасили калам, ит къавум ювукълаша бара. Замп! — деп, айла-нып, ариги мююшден бир ит чыгъып къалды. Янгы гел-ген ит — Къонгуртула. Тюсю де къонгур. Исбайы, бийик, мазаллы зат.

Къонгуртула, башын гё-терип, тамаша болуп, ит махлукъгъа къарады. Сай-ки, не болгъан, не иш бар, бу не къыяматдыр? Ит махлукъдан бирлери Къон-гуртулагъа бир кюйлер бу-лан англатыв берген йимик болду.

Къонгуртула енгил, инам-лы кюйде алгъа чыкъды. Акътерини де, Къаратери-ни де сан этмейген йимик, олагъа бетин де бакъдыр-майлы, бийикден ит мах-лукъну тёрюне къарады.

— Гъав! Она шолай гъав! — деп, бир сес болуп къалды. Базыкъ, къудратлы,

къазаплы бир тавуш чыгъып къалды.

— Гъав! Гъав-гъав! Гёрмеймисиз, ярылып бара чы, амалсыз. Шу чу абурлу, сыйлы болма тюшеген ана. Шу гъалгъа салма яраймы?

Къаратери, баягъы кьочу пешеси булан, тёш берип Къонгуртуланы уь-стюне багъып талпынды. Къонгурту-ла Къаратерини къулагъындан да ха-бып, кьоллары булан да тутуп, сермеп алып, ерге урду. Сонг ону яхшы туруп битме кьоймайлы, тёшю булан уруп, арекге ташлады. Къачып барагъан Къаратерини артындан етип, топ ур-гъандай огъар ябурулуп, ону бирден - бир башалман чунгнатып йиберди.

Гючлюден гючлю чыкъса, гючсюз авзун бек къысар дей чи. Амма, гъей-лер, шунча от-ялын йимик пелекет-ни ичинде бир ябагъы гесек, бир тери гесек чачылмасмы, бир тамчы къан чыкъмасмы!

Ябушувда усталыкъны лап оьр да-ражасы. Адамланы да намусулары шолай эте чи. Нечакъы къаны ташы-

са да, башын тас этмес, юлкзуп, йыр-
тып, сыдырып йибермес, кѣадагъаны
ари чыкѣма тюшмейген дазувун би-
лер. Итлени кѣалгъанлары, ишлер бу-
лай чыкѣгъан сонг, олар биле не этме
герекни.

Кѣабаны кѣамушгѣа, тюлкюсю тюз-
ге, дегенлей, тозулуп, чачылып гетди.

Арекде гюп болуп кѣарагъан яшлар
бир завх этип кѣойду. «Гъар-р-р»! —
деп кѣычыралар. Муна шолай болду
Кѣонгуртуланы иши.

Голоз Узунт Яеков Бусанг — болат бол

Бола бусанг — болат бол,
Кѣп эзилсенг — ушатман.
«Гъей!» — дегенде, «Вай!» —
десенг —
Бек разимен, бек шатман.

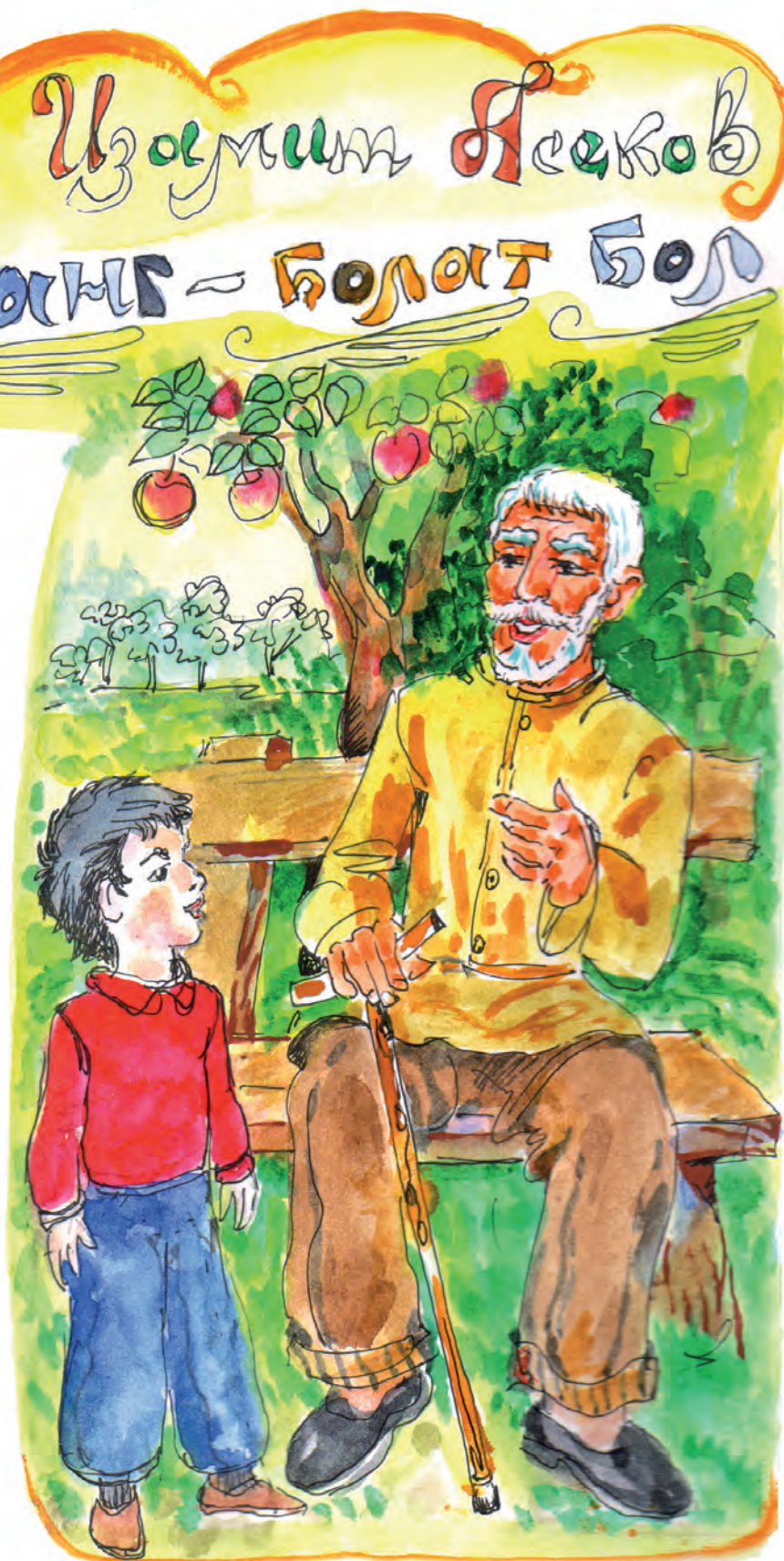
Иш чыкѣгъанда иш башла,
Инбаш кѣысып, ихылмай.
Халкѣ сени гѣрмесин деп,
Ичге багъып тыгъылмай.

Бел тутгъанда — бел бюгюп,
Сенек тутгъанда — майыр.
Бил, тарыкѣда тѣр тѣгюп
Ишлемесе не хайыр!

Ёлгѣа чыкѣсанг — алгѣаса
Тез етмеге еринге,
Эл - юрт учунгѣу иште
Бир де тюшмей эринме!

Ёллар болур айланч да,
Болур ёлну тюзю де,
Эл де сени онгарыр,
Тюз ёл изле обзюнг де,

Вѣре, ёлда йымышама,
Йымышакѣны ёл арытар.
Ойлашып юрюгенни
Эл-юрт гѣюрметлеп, айтар!

Чечеклер деген адабият Бирликни Ортакъчылары Айшатъа

Къызашым булан бирче
Уйде ойнап турабыз.
Заманда бир ойлашып
Шиърлар да къурабыз.

Бирче этебиз дарслар,
Мен уллуман къызашдан.
Къызашыма бермен
Оъюм биширген ашдан.

Къызашым гёре тез-тез
Мактапдан къайтагъаным,
Оъю де этме къарай
Гъар заман айтагъаным.

Охума къара «бешге»
Къызашым мени, Айшат,
Сагъа савлукъ ёрайман,
Юрю гъар заман сен шат!

Адаева Юлдуз, 8 «б» кл. Костек.

Муаллимиме

Муаллимим англай мени
Къарагъандокъ гёзюме,
Алгъасатмайлы сюе
Тынгламагъа сёзюме.

Муаллимим, «тюз» десе,
Гёнгюм ачылып гете,
Ичиме сююнч сыймай
Кёклеге чыгъып гете.

Роза Алевдиновнагъа!

Муаллимим аявлу,
Тарыкъ сизин аяма.
Биз сюебиз мактапда
Сизге аркъа таяма.

Айшат Адаева. 6 «в» кл. Костек.

Гёбелеклер

Авлакъ гюллерден толгъан,
Тюслери тюрлю - тюрлю.
Гёбелеклер ойнакълай,
Гёк отда аллы - гюллю.

Авлакъдан юрюй бусанг,
Олардан бир гъал гете.
Къызыл къанатын ачып,
Алгъасап учуп гете.

Къанатларын да ачып,
Ари-бери учалар.
Оъзлени аривлюгюн
Сав авлакъгъа чачалар.

Не аривдюр табиат!
Терегим де бюрленген.
Къарап тоюп болмайман
Авлагъымдан тюрленген.

„Къыш“

Къыш гелип айтды магъа:
«Къара чы бораныма...»
Халчалай къар яйылды
Гиччирек орамыма.

Ерлени де бузлатып,
Кёллени йыртыллатды
Къырда къалгъан жанланы,
Барын да къартыллатды.

Савгъатлар булан бизге
Гелди сакъаллы бирев.
Гетип къалмасын деп ол,
Салдым эшикке тирев.

*Вагъабова Эльза,
8 «б» кл. Костек.*

„Къыш гелди“

Чакъгъа сувукълукъ тюшдю.
Бары ерни къар япды.
Яшлар къардан сююнуп,
Уллу къуванчлыкъ тапды.

Неге олар сююне?
Неге тюгюл — къыш гелген.
Къышны аривлюгюнден
Олар сююнуп билген.

Бузну уъстюнде сыргъалап
Яшлар леззет алалар
Чаналарын эришип
Аркъа башдан салалар.

Гюнню шавласына къар
Гюнюш йимик йыртыллай,
Яшланы шат кюлкюсю
Айлана якъны къувнай.

Вагъабова Эльвира, 7 «б» кл. Костек.

АНАМА

Бары да яхшылыкълар
Мени анама болсун.
Анам яшайгъан уйлер
Кюлкю, шатлыкъдан толсун.

Аллагъ мени анамны
Аврувлардан сакъласын.
Мени сюювюм ону
Яманлардан якъласын.

Яшасын азиз анам
Сююнюп яшларындан.
Бир де тоюп болмайман
Анамны ашларындан.

Хаджакова Рупия, 8 «б» кл.

ЯНГЫ ЙЫЛ

Янгы йылгъа алгъасай
Ёлка байрамы геле,
Янгы йылны оьтгерме
Яшланы гёнгю геле.

Бизин Сувукъмурзаны
Акъ булутдай сакъалы.
Ювукъ гелсе сорарбыз.
Нечикдир ону гъалы.

Яшлар булан о бийир,
Ёлка йырларын айтар.
Янгы йылны оьтгерип,
Агъачлыгъына къайтар.

Ханмурзаева Хава, 8 «б» кл.

АЛАМАТНЫ АЛАМЫНДА

Салихова Камила, гимназия №1, 3 кл.

Магомедов М., гимназия №1, 3 кл.

Сиз дилемисиз

Африканы лап уллу озени – Нил.
Нилни узуну 6671 км.

Нил башгъа озенлер булан тенг-
лешдиргенде бек толуп агъагъан озен.

Африкада уллу озенлер дагъы да бар – Конго, Замбезе, Нигер.

Лап да уллу бару...

Дюнъяда лап да уллу бару Китайны темиркъазыкъ дазусунда ишленген. Баруну 2000 йыл алда Китайны рагъмусуз пачасы Цинь Шихуанди къурмагъа башлагъан. Пача шо баруну озюню гъукуматын тышдан гелеген елевчюлерден сакъламакъ учун къургъан. Китайны лап узун барусун космосдан къараса тюгюл гөрюп болмай.

Бырынгъы заманларда адамлар охот этип озлеге ашамагъа рыцкы таба. Сонг - сонг адамлар кыыр гъайванланы уйретип, озлеге ий этген, кыырийында сакълагъан. Бара – бара гъайванлар адамланы инамлы къурдашы, сакълавчусу да болгъан.

Адамлагъа итлер негер тарыкъ?

Бырынгъы адамлар итлени охот учун сакълай болгъан. Итлер адамлардан эсе ийисни бек биле. Бир - бир итлер ожакъгъа къаравул эте. Итни кыырийындан яшыртгъын бирев де охтуп болмай. Сокъур адамлагъа ёл гёрсетеген итлер де бар.

Дюнъяда 500-ден артыкъ тюрлю жыислы итлер бар.

Атгъа биринчилей ким минген?

Бырынгъы адамлар атланы этин ашай болгъан. 5000 - 6000 йыл алда адам атны уй гъайван этген. Ат бек гъакъыллы ва гючлю гъайван. Шо саялы да адамны инамлы къурдашы да болгъан. Сонг-сонг адамлар атлар

булан юк ташыма, авлакъда ишле-
ме, армияда да къоллама башлагъан.
Алимлер айтагъангъа гёре атны баш-
лап орта Азияны гёчювчю халкы ер-
леген.

Мишиклер

Мишиклер бырынгъы заманларда кыыр гъайванлар болгъан.

Уй мишиклер 3000 минг йыл алда Бырынгъы Египетде адамлар булан бирге яшамагъа башлагъан. Адамлар мишиклер чычкъанланы, лобанланы тутатгъанны гёрген сонг мишиклени озю булан бирге уйде сакъламагъа башлагъан. Шолай кыыр мишиклер уй мишиклер болуп къалгъан.

Бырынгъы Египетни халкы мишиклеге сыйлы гъайванлагъа йимик къарагъан. Оьлген сонг да мишиклени озлени фараонлары йимик гёме болгъан.

Лап да бийик тавлар

Дюнъяда лап да бийик тавлар Азияда. Азиядагъы лап да бийик тавланы тизимине Гималай дей. Шо тавланы инг бийиги Джомолунгма. Бийиклиги 9 км. Шо 3000 къабатлы уйню бийиклигине тенг. Джомолунгмуну башына минмек учун альпинистлеге кёп гюч ва заман тарыкъ.

Саламатлыкъ адамны инг де яхшы хасиятларындан бири. Шолай адамны эл арада абуру да, сыйы да бола.

Ихтиярсыз уллуланы арасында олтурма ярамай. Олтургъанда да оланы сёзюн бёлюп, олай тюгюл, булай деп, хыр тутуп, эришме тюшмей.

Уьстюнге уллу адам гелсе, суюсенг уйде бол, суюсенг сапарда, ёлда бол, неде автобусда бол, атылып туруп, ер берме тюше.

Тенглилери, кьурдашлары булан сёйлейгенде хохайып, олардан озюн оьр гёреген адамны не кьурдашы, не ювугъу болмас.

Татли сёз йыланни ининден чыгъарыр дей. Тарбиялы, яхшы къылыкълы, саламат адамлар болмагъа суюе бусакъ, бизин халкъны арасында нечесе асруланы боюнда юрюле гелген адатланы юрютмеге герекбиз.

Уллуланы гъакъыллы сёзюне тынглап, оланы айтгъанын этип юрюйген яшлар гъёкюнмес.

Уллулардан алда ашгъа узатылмакъ, уллу адамланы алдына чыкъмакъ, ондан алда сёз башламакъ гьюрметсизлик бола. Уллулар да гиччилени яман ишлерден сакъламакъ учун олагъа болгъан чакъы алив сёйлемеге герек.

Янгыз уллулагъа тюгюл, адамны загъматына да гьюрмет этме герек. Ашны аякъ тюпге ташламагъа, огъар яман демеге ярамас. Ашгъа кьолун салып яда ондан бир гесекни сындырып «баркаман гъакъына» деп ант этмек баркамангъа этилеген гьюрмет гысаплана.

Ялгъан айтмакъ инг де сёгюлген хасият экени кёпден белгили. «Ялгъанчыны гертисине де инанма», – деп айтыв бар.

Яхшылыкъ булан янаша игитлик де макътала гелген. Игитлер эл арада абурлу адамлардан саналгъан. Элге къыйынлы гюнлерде урушларда кьоччакълыкъ гёрсетгенлеге, тюзлюкню якълагъанлагъа халкъ эл батыры, игит деген атланы берген.

Агълуде инг де абурлу адамлар – ата-ана. Яшларыны алдында атаны уьч аслу борчу бола: авлетлени оьсдюремек, адилли тарбия бермек, уьйлендирмек.

«Атангдан кёп бил, тек артындан юрю» деп айтыла айтывланы бирисинде. Шо буса уллуланы сёзюне, олар этеген яхшы хыяллы насигъатлагъа тергевлю бол, тек озюнго де англавлу, илмулу болма гъаракат эт демек бола.

Ананы сютюнден сыйлы зат ёкъ. Яхшы хасиятлы, озюнго айланасындагъы адамлагъа яхшылыкъ этеген яшгъа уллулар:

«Анангны сютю йимик гъалал болсун!» – деп айтагъан адат бар.

Яман хасиятлы яшгъа буса: «Ананг берген сют гъарам болсун!» - дейлер.

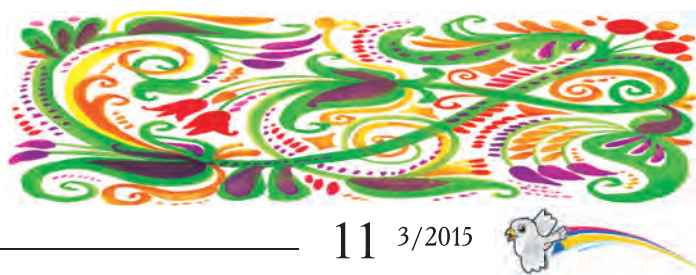
Къызъяшланы тарбияламакъ, аслу гъалда, ананы борчу. «Тышына къарап, безин ал, анасына къарап, къызын ал», – деген алдагъылар.

Айтывлар

Гъакъылсыз баш – мелтесиз чыракъдыр.

Намус ёкъ ерде насип ёкъ.

Элин якъламайгъан адам – атъёкъ кьушдур.

Дюнъя неден башлана?

Ясса Заурова

Дюнъя неден башлана?!
Ананы увузундан,
Ону эки гёзюнден,
Яда йылы сёзюнден.

Арба йимик бешикни
Авдарма башлагъанда,
Анагъа кюлей туруп
Папайын ташлагъанда.

Ана кёолундан тутуп,
Абатын алдыргъанда,
Тишлер чыгъа тура деп,
Тамаша къалдыргъанда.

Нарыстаны кёп сююп
Не берсенг де ташлана,
Дюнъяда биринчи ёл
Ана тилден башлана!

Бишевюм, тюш, гёре

Бишевюм ятгъан гёрде
Хоруллай тюшлер гёре,
Озью татли юхуда,
Мыйыкълары тербене.

Ювукъ барып янына
Сорадым: не гёрюне?
Бишевюм «аста» деди.
Гёзлерин юмгъан кюйде.

Битдирмес йимик санап,
Толгъан чычкъанлар уйде.
Туралар жыйын этме
Къарагъанда кююне.

Ювукъ гелип бириси
Яхшы бетиме къарай,
Барыны да тириси
— Ашайыкъмы? — деп сорай.

— Ашамайыкъ, къой, яда
Уянса, болмасбыз шат
Ашамай бизин о да,
Яхшы этмей иришхат.

Шонда бир чычкъан гелип,
Тарта къуйругъун тутуп,
Бишев атылып турду
Юхлайгъанын унутуп.

Ай батагъанны гёрдюм,
Гёрдюм гюн тувагъанны,
Ел, силлеп къамучусун,
Булутну къувагъанны.

Гёрдюм, сонг уьлкуюлер
Гёзлерин ачагъанны,
Отгъа сув себегендей,
Чыкъланы чачагъанны.

Гёрдюм турна сиривню
Гелегенин де къайтып.
Гёргенлерим кёп мени,
Битмен барын да айтып...

– Шунча арив затланы
Гёрдюнг, айт да, сен къайда?
– Тангда, гъайванлар гъайдап
Къайтагъанда, айгъай да!

Уллу Уьстюнлюкню 70 йыллыгына

Уьстюнлюкню гюню – бизин учун лап да уллу байрам.

Биз Уьстюнлюкню къазангъанланы варислери гысапда бизин тарихибизде болгъан лап да къыргъын дауу уьлгюсюнден гъаманда дарс алма герекбиз. Уьстюнлюкню болдурмакъ учун бизин халкъ т  кген къанны бизге унутмагъа ярамас. Шу сыйлы байрамгъа республикабызны районларында, охув ожакъларында к  п уллу чаралар   тгерилип тура. Шу сыйлы байрам   тгерилеген чаралагъа к  п яш  рюмлер к  уршалгъан. Уллу Ватан дауу ортакъчылары булан ёлугъувлар   тгериле.

Каспийскидеги уьчюнч   школаны охувчулары гъар йыл Советлер Союзуну Игити Юсуп Акаевни эсделигине гелелер.

Бу йыл да Каспийск шагъарны биринчи, уьчюнч   школаларыны муаллимлери Зумрут Асадуллаевна, Нурбият Гъажиевна, биринчи школаны

муаллими Патиматзагъра Гъажина-суровна охувчу яшланы ортакъчылыгъы да булан Юсуп Акаевни эсделигини янында жыйын   тгердилер.

Уьчюнч   школаны муллими Зумрут Асадуллаевна яшланы алдына чыгъып с  йледи:

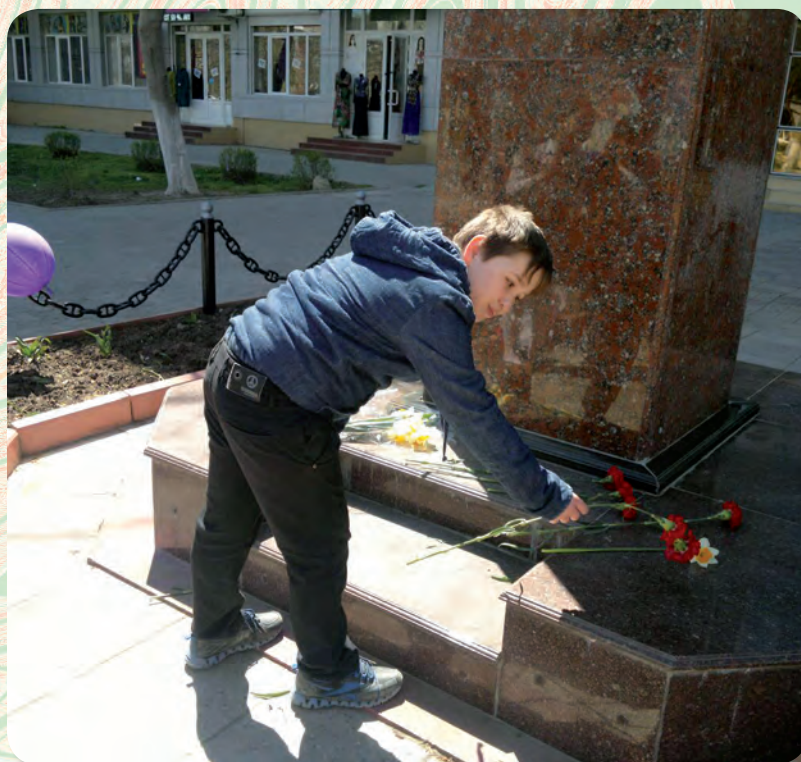
Яшлар! Мен бугюн сизин Уллу Уьстюнлюкню 70 йыллыгъы булан к  утлайман. Бугюнг   парахат яшавубуз учун жанын к  урбан этген солдатларыбызны алдында баш иебиз. Шо дауу гъа Дагъыстандан к  п адам гетген. Олар къанын - жанын аямай к  оччакъ к  юде ябушгъан. Бугюн биз к  умукъ халкъны   ктемлиги Совет Союзну Игити Юсуп Акаевни эсделигине гелгенбиз. Бизин школаны охувчулары булан Магъачкъаладагъы биринчи школаны охувчулары да ортакъчылыкъ этежек. Зумурт Асадуллаевнаны с  йлевюнден сонг Къанболатова Марият, 7 кл. охувчу кызы, Юсуп Акаевни яшавуну гъакъында хабарлады.

Юсуп Акаевни кѳоччакѳлыгы гѳакѳында кѳп шаирлер, язѳвчулар асарлар язгѳан. Багѳабова Абидат, 7- нчи кл. охувчусу, Ибрагѳимова Мадина, 7 нчи кл., Халиков Абдулхалыкѳ Юсуп Акаевге багѳышлангѳан шиѳрулар охудулар. Абдуллаев Казбек, 9 кл. охувчусу, Агѳмат Жачаевни «Тартып йыртды уѳстюндеги гѳелегин» деген шиѳрусун охуду. Шарипова Амина, 4 кл. «Яшланы аявлагѳыз» деген шиѳруну охуду. Жахпаров Артур, 3 кл. охувчусу, ѳбѳюню улланасыны атасы давда кѳалгѳан гѳакѳда хабарлады. Агѳматова Эльмира, 6 кл., Акаева Женнет, 6 кл., Иниев Магѳамматали, 5 кл. охувчусу, «Дав болмаса шо герек» деген Анвар Гѳаѳиевни шиѳрусун охудулар. Аскерова Саида, биринчи школаны 8 кл., охувчусу дав йылларында Юсуп Акаевни уѳюне гелген баракалла кагѳызны охуду. Магѳамматова Зулейха Агѳмат Жачаевни «Давну кюлю» деген шиѳрусун, Алхасов Алибек 8 кл. охувчусу «Сапѳр» деген шиѳруну, Аскерова Саида, 8 кл. охувчусу Магѳаммат Атабаевни «Аталар» деген шиѳрусун охуду.

Яшлар Юсуп Акаевни эс-делигини алдында суратлар чыгѳардылар, эсделикге гюллер салдылар.

Йылны чакълары

1. Яй. яйны айлары: къыржан, ин-
ныр, туршу.

Шагъар школаларда охуйгъан яш-
ланы яйда, ата-аналары яшлар учун
къурулгъан лагерлеге бакъдыралар.
Онда олар гъар тюрлю кюйде ойна-
магъа, бийимеге ва сарын айтмагъа
уьйренелер. Тек ата юртларыны бав-
ларында, авлакъларында, орманла-
рында, тавунда-тюзюнде болмакъ
артыкъ пайдалы экени белгили. Шо
саялы болма ярай, яшланы бирлери
ата юртларында яйда заман йибере-
лер. Онда олар тереклерден земгилле-
ге емишлер жыялар, сонг о емишлени
четенлеге ва ящиклеге салып, машин-
леге юклемек учун онгаралар. Ша-
гъарлы яшлар юртлу яшлагъа къошу-
луп, уллулагъа шолай кёмек этелер.
Ишлеп битген сонг, юртлу яшлар бу-
лан гъар тюрлю юрт оюнланы ойнай-
лар. Олар булан бирге йырламагъа ва
агъач къомуз сокъмагъа уьйренелер.
Шолайлыкъда, яйгъы каникулланы
заманын шагъарларда яшайгъан яш-
лар шат, къужурлу ва пайдасы булан
оьтгерелер. Яйгъы каникулланы не-
чик йибердинг деп къайсы яшгъа ким
сораса да, олар юртда, яда лагерде
болгъан ишлерден тамаша тюрлю ха-
барлар айтып болалар.

Бугюн гюзю биринчи гюню. Яш-
лар янгъдан бир бири булан школада
ёлукъгъанлар. Гъайдар да Алибек де
шулай хабарлайлар:

АЛИБЕК: Сени тюзюнг къонгур!
Сен яйда къайда эдинг, Гъайдар?

ГЪАЙДАР: Мен юртда эдим, улла-
табызны янында.

АЛИБЕК: Онда нечик эди, яхшымы
эди?

ГЪАЙДАР: Бек яхшы эди! Сен?

АЛИБЕК: Мен пионер лагерде эдим,
башгъа шагъарлардан да гелген кёп
яшлар бар эди. Энни мени янгы къур-
дашларым да бар...

Зенг урула. Яшлар класлагъа гирип
олтуралар. Дарс бите туруп, муаллим
яшлагъа сораулар бере.

МУАЛЛИМ: «ашамакъ» деген иш-
ликни тюрлендир чи, Гъайдар.

ГЪАЙДАР: (еринден туруп) Мен
ашайман, сен ашайсан, ол ашай: биз
ашайбыз, сиз ашайсыз, олар...

МУАЛЛИМ: Гъгъ, не болду? Неге
токъдадынг?

ГЪАЙДАР: Биз барыбыз да ашап
тойдукъ!

Бу масхараны ушатып, яшлар да,
муаллим де гъайран шат кюлейлер.

МУАЛЛИМ: Я. Гъайдар, сен яйда
хыйлы емишлер ашагъангъа ошай-
сан.

ГЪАЙДАР: Дюр! Яйгъы каникулла-
ны юртда, уллатамны янында оьтгер-
дим.

МУАЛЛИМ: Яхшы, кёп яхшы. Ка-
никулланы юртда йибермекни айры-
ча агъамияты бар. Гъайдар, сен энни
олтур. Яшлар, мен оьзюм бирдагъы
башгъа ишлик тюрлендирейим, сиз
ону маънасына гёре жавабын берер-
сиз. Тергевлю кюйде тынглагъыз. Ма-
сала: мен жувунаман, сен жувунасан,
ол жувуна: биз жувунабыз, сиз жуву-
насыз, олар жувуналар. Ким айтар,
шу гъал къайсы вакътини суратлай?

АЛИБЕК: Мен билемен!

МУАЛЛИМ: Айт, Алибек.

АЛИБЕК: Сонгугюн!

МУАЛЛИМ: Сонгугюн?!

АЛИБЕК: Дюр, дюр! Лагерде биз сонгугюн гьамамгъа бара эдик.

Класгъа дагъы да шат кюлкю тюшдю.

2.Шолайлыкъда, яйны айлары: къыржан, инныр ва туршу битип, гюзню айлары башлана. Гюзню айлары: къочкъар, байсан, маййилик. Къочкъарда таъсир этеген кюйде сувукълукъ ёкъ. Байсан бираз сувукъ, амма маййиликде сувукълукъ байсандан эсе артыкъ. Гъайдар ва Алибек ону билелер. Алибек уйде китап охуй. Ол бугюн къыргъа чыкъмагъан. Къырда яхшы кюйде салкъын. Тереклер, япыракълары тёгюлюп, ялангъач.

Гъайдар гелип Алибекге:

— Юрю, къыргъа чыгъайыкъ, — дей.

Алибек къыргъа чыкъма суюмей. Огъар тумав тийген. Бурнундан сёйлей:

— Ёкъ, Гъайдар, чыкъмайыкъ. Телевизоргъа къарайыкъ, бираздан бек иштагълы берилишлер болажакъ.

3. Гъайдар столну артында олтургъан ва дарсларын эте. Ол жагърапия дарс китабын охуй. Сонг башын гётерип, терезеге къарай: къараса, къар ява! Бир аз заман гетип, гирип геле Алибек:

— Гъали де дарслар этемисен? — деп сорай.

— Дарсларымны этгенмен.

— Не язасан дагъы, къырда къар явгъанны гёрмеймисен? — деп къайтара сорай.

— Гёремен, шо саялы, биринчи явагъан къаргъа шиъру язаман.

Алибек сукъланып:

— Охусана, тынглайым, — деп тилей. Тек Гъайдар охумай.

— Бишмеген, — дей.

Олар экиси де шат кюйде, чабайнай туруп, къыргъа чыгълалар. Ер энни ап - пакъ. Къар буса, ява да ява. Тереклени бутакълары, къарны авурлугъундан салланып, лапача гийгенлеге ошагъланлар.

Башгъа уйлерден де чыгъып, къырда яшлар кёп бола. Гъайдар да, Алибек

де къобагъада чана чапма гиришелер. Яшланы бирлери къар холалар булан атышып ойнайлар. Олар сувукълукъну хапар да этмей, бири-бирине кёмек эте туруп болагъан доланыв яшланы бек къувандыра.

Къыш гирди. Ёлларда, абзарларда, кълалкъларда ва орманларда ятып къар бар. Къышны да уъч айы бар: тунлу, аювъятгъан ва чилле. Бу айларда чакъ айрыча сувукъ. Нечакъы сувукъ буса да, къышны яшлар кёп сую. «Къыш бизин учун яхшы», — дей олар. Неге тюгюл, къышда кёп тюрлю, язда болмагъан оюнланы ойнама бола. Сонг да, къышда школагъа охума баралар, онда кёп суюген муаллимлери булан олар ёлугълалар. Муаллимлер айтагъангъа тынглап, билим алалар. Тек къышны бир гълалы яшланы бек ойлашдыра ва къыйнай. Къышда орманларда къушлар чарнамай. Олагъа сувукъ ва оланы еми къарны тубюнде кълала. Шо саялы яшлар къушлагъа сав-саламат къышдан чыкъмагъа кёмек этме суюелер.

Къышны яшлар кёп суюген айры бир гюню бар. О да — Янгы йыл. Янгы йылда яшлагъа кёп савгъатлар тюше.

4. Къышдан сонг яз геле. Язны айлары: оърткий, майсан ва гюлжан. Энни кёбюсю гюнлер исси. Гюн шавлалы ярыкъ бере. Исси ерлерден къушлар къайта учуп гелелер. Оланы бирлери сувланы уъстюне къона, бирлери буса тереклерде уя тиге ва оъзлени шат макъламларын чарнай. Энни уйден эсе, къырда адамлар кёп. Оланы арасында. Озокъда. Гъайдар да, Алибек де бар.

АЛИБЕК: Гъайдар, сени гъисабынгда, йылны къайсы заманы яхшы деп эсинге геле.

ГЪАЙДАР: Билемисен, Алибек, йылны къайсы заманы да яхшы. Тек йыл чакъланы табиятын танымакъ ва олагъа гёре иш этмек — уллу насип.

Табун яшлар, экиге бѐлюнюп, кѳабакъ алдагы хасилеге минип ойнай:

Биринчилери: Мени хасиме ким минер? — дегенде, о биревюлери: Атлы яяв мен минер деп жавап бере.

- 1. Минмесе. Мишик оѳлер.
- 2. Кѳазангѳа тѳшѳп оѳлер.
- 1. Уллу халилер яйгѳанман.
- 2. Яйгѳан чы сен тѳгѳлсен!
- 1. Гиччи халилер яйгѳанман.
- 2. Яйгѳан чы сен тѳгѳлсен!
- 1. Уллу кѳазанлар асгѳанман.
- 2. Асгѳан чы сен тѳгѳлсен!
- 1. Гиччи кѳазанлар асгѳанман.
- 2. Асгѳан чы сен тѳгѳлсен!
- 1. Уллу хамурлар басгѳанман.
- 2. Басгѳан чы сен тѳгѳлсен!
- 1. Уллу сажынлар салгѳанман.
- 2. Салгѳан чы сен тѳгѳлсен!
- 1. Гиччи сажынлар салгѳанман.
- 2. Салгѳан чы сен тѳгѳлсен!
- 2. Уллу кѳалиплер салгѳанман.
- 2. Салгѳан чы сен тѳгѳлсен!
- 1. Гиччи кѳалиплер салгѳанман.
- 2. Салгѳан чы сен тѳгѳлсен!
- 1. Уллу кѳонакѳлар сыйлагѳанман.
- 2. Сыйласанг, сый алырсан.

Сыйламасанг кѳонакѳны,
Атынг сыйдан салырсан.

Бары да яшлар бирче:

Элге этек яярбыз!

Дос - ювукѳлар боларбыз!

Бирче оюн ойнасакѳ,

Онгуп-оѳсѳп кѳаларбыз!

Солдан онггъа:

- 2 – тереклерде яшай, чертлевюк, къоз ашай;
- 3 – итге лап ювукъ йыртгъыч;
- 4 – зор къаркъаралы лап да гючлю гъайван;
- 5 – мишик тайпадан уллу йыртгъыч, талгъыр-талгъыр бола;
- 7 – къыр мишик;
- 9 – къоркъач;
- 12 – бутакъ мююзлю уллу гъайван, бек къача;
- 13 – къыр донгуз;
- 14 – ит тайпадан, йыртгъыч, оьлген жанланы этин ашай.

Оьрден тьуге:

- 1 – мююзлери артгъа бурулгъан къыр эчки;
- 2 – къалын юню булангъы уллу гъайван, савлай къыш юхуда бола;
- 3 – къалакъ мююзлю уллу гъайван;
- 4 – къалын юню, узунсув авзу-бурну булангъы гиччирек гъайван, бек семиз бола;
- 6 – къыр гъайванланы «пачасы»;
- 8 – гъиллачы!
- 10 – адамгъа ошашлы гъайван;
- 11 – эчки тайпадан тонкъу бурунлу гъайван.

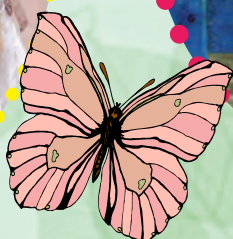
Инжир

«Инжирни составына клетчатка, фосфор, кальций, темир, калий, магний ва А, В1, В2, В3, В6, С витаминлер гире. Бу минералланы бай жыйымыны яхшылыгындан ва кѳангѳа тез сингеген глюкозасы бар саялы, инжир авур ишлерде ишлейген ва гѳакѳыл загѳмат учун бек пайдалы. Оѳр энергетикасы булан бирге, бу емишни жымчыкѳ этлени ва нерваланы кѳолайлашдырыв «пагѳмусу» да бар.

Бары да емишлени арасында инжирни лап бай минерал запасы бар. Инжирдеги веществолар кѳандагѳы холестеринни кемите. Гѳар гюнлюк ашында клетчатканы кѳп кѳоллайгѳан адамлар юрек-тамур булан байлавлу аврувлардан аврумайгѳаны белгили.

Яшланы Халкъара якълав гюню

Баймурзаева Зумруд, 2 «б» кл., Гимназия № 1

Соколёнок

ISSN0206 - 7943

Къарчыгъа

3/2015

май - июнь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель
Правительство Республики Дагестан.

Журнал зарегистрирован федеральной
службой по надзору в сфере связи и
массовых коммуникаций.
Регистр. номер ПИ №ТУ5-0020
от 21 мая 2009 г.

Издается с января 1980 г.

Главный редактор
Мурад Ахмедов

Редколлегия:
Ш.Алишева (ред. выпуска)
П.Абдуллаева
А.Абдуллатипов
С.Алиев
Т.Зургалова (отв. секретарь)

Худ. редактор З.Даганов
Тех.редактор Т. Лузина
Художник М. Муталибов
Художник обложки А. Качаев

Дата выхода в свет 22.06.2015г.
Тираж 1152 экз.
Заказ № 55

Типография: ООО «Издательство «Феникс
пресс» Адрес типографии: 367018, РД,
г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное
бюджетное учреждение Республики
Дагестан «Редакция республиканских
журналов «Соколенок» и «Литературный
Дагестан».

Адрес редакции и издателя: 367025,
РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Кумыкский язык.

Индекс: на год - 63339,
на полугодие - 73904.

Цена свободная.